

בס"ד, כסלו תשפ"א

דבר תורה לפרשת תולדות – ד"ר נעמה סט

משנים מפני דרכי שלום

בפרשת השבוע גונב יעקב את הברכות מעשיו, כאשר הוא מתחזה לאחיו הגדול, וזוכה בברכת יצחק. לאור מעשהו של יעקב נבקש לשאול האם יש פעמים שבהם מותר לשקר? האם לעתים יש בכך אפילו מצוה וחובה?

כאשר אוסרת התורה לשקר, היא איננה כותבת בלשונה התדירה 'לא תדבר שקר', אלא 'מדבר שקר תרחק' (שמות כג, ז). **'הכתב והקבלה'** (ר' יעקב צבי מקלנבורג, גמרניה מאה 19) מבאר את ייחודה של לשון זו:

מדבר שקר תרחק. שינה הכתוב לומר האזהרה בלשון זה ולא אמר לא תדבר שקר, לפי שאין עברה יותר תדירה ומצויה כמו דבר שקר... לכן בא הכתוב בלשון זה כדי לעשות הרחקה יתרה... ורבותינו (שבועות ל"א) כללו בזה כל מיני שקר אף שיש לו ממון ברור אצל חברו...

לצד זה מעלת האמת ברורה, וחז"ל הפליגו בשבחה, כגון: "רבן שמעון בן גמליאל אומר על שלשה דברים העולם עומד על הדין ועל האמת ועל השלום שנאמר (זכריה ח) אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם". (משנה אבות, א, יח)

ואף על פי כן נבוא לשאול האם יש מצבים בהם מותר לשקר?

ידועה מחלוקת בית הלל ובית שמאי:

תנו רבנן: כיצד מרקדין לפני הכלה? בית שמאי אומרים: כלה כמות שהיא, ובית הלל אומרים: כלה נאה וחסודה. אמרו להן ב"ש לב"ה: הרי שהיתה חוגרת או סומא, אומרי' לה, כלה נאה וחסודה? והתורה אמרה: מדבר שקר תרחק! אמרו להם ב"ה לב"ש: לדבריכם, מי שלקח מקח רע מן השוק, ישבחנו בעיניו או יגננו בעיניו? הוי אומר: ישבחנו בעיניו, מכאן אמרו חכמים: לעולם תהא דעתו של אדם מעורבת עם הבריות. (מסכת כתובות דף טז ע"ב – יז ע"א).

נראה כי ב"ש וב"ה נחלקו בגדרי דין 'מדבר שקר תרחק'. ב"ש מרחיבים, וב"ה מצמצמים. הריטב"א (על אתר) מבאר את מחלוקתם בכך שלדעת ב"ה "דכל שהוא מפני דרכי שלום אין בו משום מדבר שקר תרחק".

הגמרא במסכת יבמות (דף סה ע"ב) לומדת זאת משני אירועים (מדברי האחים ליוסף ומסיפור המלכת דוד ע"י שמואל):

וא"ר אילעא משום רבי אלעזר בר' שמעון: מותר לו לאדם לשנות בדבר השלום, שנאמר: אביך צוה וגוי' כה תאמרו ליוסף אנא שא נא וגוי'. ר' נתן אומר: מצוה, שנאמר: ויאמר שמואל איך אלך ושמע שאול והרגני וגוי'.

דבי רבי ישמעאל תנא: גדול השלום, שאף הקדוש ברוך הוא שינה בו, דמעיקרא כתיב: ואדוני זקן, ולבסוף כתיב: ואני זקנתי.

"בדבר השלום" אם כן סוברים חז"ל כי מותר ואולי אף מצווה לשנות מן האמת.

טעמים נוספים לשינוי מפרט רש"י על סוגיה נוספת:

אמר רב יהודה אמר שמואל: בהני תלת מילי עבידי רבנן דמשנו במלייהו: במסכת, ובפוריא (=מיטה), ובאושפיזא (=אירוח).
(מסכת בבא מציעא דף כג ע"ב – כד ע"א).

רש"י שם:

במסכת - יש בידך מסכת פלוני סדורה בגירסא או לאו, ואף על גב שסדורה היא לו - יאמר לו לאו, ומדת ענוה היא.

בפוריא - שימשת מטתך, יאמר לאו, מדת צניעות הוא.

באושפיזא - שאלוהו על אושפיזו אם קבלו בסבר פנים יפות, ואמר לאו - מדה טובה היא, כדי שלא יקפצו בו בני אדם שאינן מהוגגין לבא תמיד עליו, ויכלו את ממונו.

נראה כי ניתן, רצוי ואולי אף מצווה לשנות לשם השכנת שלום ומניעת מריבה וכעס (כלה נאה וחסודה, אחי יוסף, שמואל ושאלו), ענוה (מסכת), צניעות (פוריא) ופגיעה בממון הזולת (אושפיזא).

יחד עם זאת יש לשים לב גם ללשון הגמרא – **לשנות**, (גם ביבמות וגם בב"מ) ולא לשקר. הטרמינולוגיה חשובה. עובדה זו מלמדת על החובה לצמצם את השינוי למינימום, ולא להרחיבו מעבר לנדרש. ייתכן שזו הסיבה שחז"ל דרשו את דברי יעקב כשנכנס לפני יצחק בבגדי אהיו:

רש"י בראשית פרק כז פסוק יט – "אנכי עשו בכורך" - **אנכי המביא לך, ועשו הוא בכורך**.

ברור שיצחק מבין את הדברים כפשוטם! הוא בטוח שלפניו עומד עשיו בנו הבכור! אלא, לימדונו חז"ל במדרש זה שהאדם מחוייב למעט בשינוי, כדי להרגיל את עצמו **שלא לשקר** בקלות, אלא רק כשצריך. שוב מלמדים אותנו חז"ל מהם הערכים הנעלים שיש ללכת לאורם גם במציאות מורכבת.